

Dana Smetanová, Alena Středová, Martin Svoboda, Bohdan Šmilauer, Státní technická knihovna, Praha

Barbora Katolická, Západočeská univerzita, Plzeň

1 Úvod

Projekty programu LI “Informační zdroje pro výzkum a vývoj”, vyhlášeného Ministerstvem školství mládeže a tělovýchovy na podporu výzkumu a vývoje, přinesly do českých vědeckých i veřejných knihoven nebývalé množství informačních zdrojů jak primárních – především periodik v elektronické podobě, tak k detailnímu prohledávání určených sekundárních – abstraktových/indexových databází. Situace uživatelů knihoven se tak od citelného nedostatku zdrojů obrátila k podstatně bohatší nabídce, která je však roztržena na mnoho míst a lze se v ní jen obtížně vyznat. Státní technická knihovna přihlásila (a ve výběrovém řízení získala) dva projekty, jejichž jednou složkou je vždy sjednání a nákup licencí na přístup k elektronickým periodikům pro široký okruh partnerských knihoven. Cílem druhých, daleko náročnějších složek je, v duchu hesla projektu INVIK – “Knihovna na vašem stole”, vytvoření nástrojů pro zlepšení dostupnosti zdrojů. U projektu LI200028 je touto složkou Virtuální polytechnická knihovna (VPK), která uživatelům z technických a souvisejících oborů přináší až na stůl elektronickou cestou kopie dokumentů uchovávaných v tištěné podobě v libovolné ze členských knihoven. O tomto projektu zde již bylo referováno; kapitola 8 tohoto článku se zabývá zobecněním a rozšířením technologie VPK pro případné další zájemce.

Tvůrčí složka projektu LI01018 označovaná Portál STM (neboli portál pro uživatele z oblasti přírodních věd, techniky a lékařství) si klade cíle ještě závažnější. Vedle vlastního navigačního portálu s řadou doplňkových funkcí, o nichž bude řeč dále, jde projektu totiž především o vytvoření **prostředí** umožňujícího účelné propojování zdrojů a dovolujícího tak uživateli od jedné nalezené zdroje putovat po řetězci dalších zdrojů, které jsou s původně nalezeným nějakým způsobem svázány. Pro vytvoření takového prostředí je nutné rozšířit schopnosti existujících navigačních nástrojů, především knihovních katalogů, reagovat na standardizovaným způsobem formulované dotazy (podle protokolu Z39.50, resp. Open URL), a také dokázat dotazy či odkazy takto formulovat. O podpoře šíření protokolu Z39.50 se hovoří v kapitole 7. Silným nástrojem pro vyřešení takto formulovaných odkazů je technologie SFX pospaná spolu s OpenURL v kapitole 6.

Úkolem Portálu STM je tedy umožnit zájemci vyhledat maximum potřebných a relevantních zdrojů z jednoho místa. Nástrojem pro to je terciární báze (TB – blíže popsána v kapitole 4) a nazvaná tak proto, že ukazuje jak na primární, tak na sekundární zdroje. Dalším silným nástrojem je “Jednotná informační brána”, společný projekt Národní knihovny ČR a Univerzity Karlovy. Projekt Portál STM úzce spolupracuje s projektem Jednotné informační brány (JIB) jako s praktickým řešením standardizovaného zpřístupnění nejrůznějších druhů elektronických zdrojů – od katalogů jednotlivých tuzemských i zahraničních knihoven přes souborné katalogy, abstraktové databáze, soubory elektronických periodik, citační databáze, elektronické referenční příručky, jiné portály, volně přístupné zdroje, elektronická knihkupectví atd. Vztah těchto dvou projektů popisuje kapitola 5. A konečně dalším cílem je vytvoření pokud možno úplného přehledu o všech zdrojích získaných v rámci programu LI, včetně údajů o jejich “správcích”, o podmínkách přístupu k nim a o možnostech statistického měření jejich využívání. Tím projekt Portál STM Jednotnou informační bránu doplňuje, neboť poskytuje přístup i ke zdrojům a k údajům o nich, které JIB nezachycuje.

1.1 Cíle projektu

Cílem projektu je:

- s využitím zkušeností získaných v rámci projektů VPK (LI200028 “Multifunkční centrum Virtuální polytechnické knihovny jako zdroj informací a služeb pro oblast technických a aplikovaných přírodních věd”) a MEDVIK (LI200023 “Medicínská virtuální knihovna (MEDVIK) – síťové sdílení informačních zdrojů pro vědu a výzkum”) rozšíření koordinovaného a ekonomicky i uživatelsky účelného přístupu uživatelů z oblasti VaV k plným textům periodik na základě sjednání výhodných licenčních podmínek
- vytvoření navigačního portálu pro oblast STM (Science, Technology, Medicine) na internetu, který umožní:
 - kontinuální sběr dat o zpřístupňovaných elektronických primárních nebo sekundárních databázích do terciární databáze informačních zdrojů pro ČR,
 - nalezení nejvhodnějšího zdroje jako odpověď na dotaz formou nabídky propojení na sekundární nebo primární dokumenty (buď existující a kontrahované v elektronické podobě nebo existující v papírové podobě u kteréhokoliv účastníka konsorcia a dodané prostřednictvím technologie VPK nebo MEDVIK), resp. alternativní nabídky dalších služeb (např. placených i mimo konsorcium, od zahraničních dodavatelů atd.),
 - interaktivní vyhledávání informací o informačních zdrojích pro VaV až na úroveň primárního zdroje prostřednictvím hyperlinkového propojení.

Projekt vychází jednak z potřeby rozšíření moderních forem přístupu k informačním zdrojům, jednak z prokazatelného zájmu uživatelské veřejnosti na jedné straně a informačních a knihovnických institucí na straně druhé o vybudování a soustavnou aktualizaci systémového nástroje, umožňujícího orientaci v existujících (zejména elektronických) informačních zdrojích, doplněnou o podmínky přístupu k nim tam, kde jsou zdroje vázány licenčními úmluvami. Projekt je navrhován jako otevřený. Nástrojem řešení problému je vybudování terciární databáze informačních zdrojů umožňující výše uvedené služby. Významným cílem je shromáždění objektivních podkladů o projektech programu LI "Informační zdroje pro výzkum a vývoj", vhodných pro rozhodování o dalším postupu jak nositelů jednotlivých projektů, tak i zadavatele.

Po detailním zvážení možností řešitelského týmu bude terciární databáze zachycovat elektronické informační zdroje (dále EIZ) z tematické oblasti STM dostupné v ČR, vedle toho pak i všechny EIZ zakoupené z prostředků programu LI ze všech oborů. Tematicky je tedy portál STM orientován na oblast přírodních věd, techniky a lékařství, doplňkově mapuje i všechny informační zdroje nakoupené v programu LI 2000-2003.

1.2 Komponenty projektu

Portál STM – vedle úvodní tematické stránky, která shrnuje podstatné odkazy pro oblast přírodních věd, techniky a lékařství – používá pro vyhledání a zpřístupnění dokumentů tři základní komponenty:

- JIB (Jednotná informační brána) řešená pomocí multivyhledávače MetaLib firmy ExLibris, která obsahuje vlastní databázi poskytovatelů on-line zdrojů a knihoven a umožňuje jejich souběžné prohledávání v reálném čase, a to na úroveň bibliografického popisu primárního zdroje v katalogích knihoven nebo přímo v databázích plných textů u poskytovatelů.
- TB (Terciární databáze) obsahující soupis všech nakoupených licencí a jejich poskytovatelů v rámci programu LI a dále soupis dalších on-line zdrojů z oblasti STM dostupných v ČR. TB obsahuje údaje o licencích na EIZ i o primárních EIZ, které jsou díky těmto licencím dostupné. Úplnost terciární databáze není možné zaručit, neboť řešitel projektu může žádat jen o dobrovolné poskytnutí údajů o nakoupených licencích.
- SFX jako server včetně odkazové databáze dodané firmou ExLibris. Funkce SFX spočívá v tom, že po vyhledání EIZ v JIB nebo TB k nalezenému EIZ nabídne několik služeb (např. zpřístupnění, abstrakt, vyhledání, nákup, elektronická kopie apod.). Do nakoupené znalostní databáze SFX jsou doplňovány další zdroje, s nimiž dovede SFX komunikovat (viz dále). Přístup do této databáze je realizován pomocí speciálně konstruovaného URL (tzv. OpenURL). Jeden server SFX byl instalován v rámci projektu JIB společně s MetaLibem a další instance serveru SFX pro Portál STM byla zakoupena v rámci projektu LI01018.

Portál STM slouží tedy především pro zmapování EIZ a jejich vyhledání v rámci ČR. Zpřístupnění určitého zdroje konkrétnímu uživateli závisí na jeho právech vzhledem k licenčním podmínkám, tuto problematiku portál STM neřeší.

1.3 Úkoly projektu:

- **Sběr dat o EIZ a jejich klasifikace**
Sběr údajů o všech licencích na EIZ zakoupených z prostředků programu LI a dalších licencí z oblasti STM a jejich aktualizace. Klasifikace zdrojů metodou Konspektu a pomocí PSH (Polytematický strukturovaný heslář). Dalším úkolem je mapování oborových zdrojů na internetu, tematických portálů, databázových a informačních center a volně dostupných EIZ z oblasti STM.
- **Návrh metodiky vyhodnocení statistik o využívání informačních zdrojů**
Vedle sběru dat o EIZ proběhl průzkum možností statistického sledování využívání informačních zdrojů zakoupených z finančních prostředků programu LI.
- **Terciární databáze**
Terciární databáze zpřístupňuje údaje o licencích pomocí vyhledávacího menu. TB je volně přístupná na internetu. Vyhledávat v ní bude možné rovněž pomocí protokolu Z39.50.
- **Portál STM**
Portál STM – navigační portál (rozcestník) orientovaný na přehled informačních zdrojů z oblasti přírodních věd, techniky a lékařství.
- **Spolupráce s JIB**
Zapojení terciární databáze a fondů knihoven konsorcia do systému Jednotné informační brány (Metalibu) a odkaz na JIB v Portálu STM.
- **Implementace SFX**
Nákup, instalace, implementace a provoz serveru SFX a naplnění znalostní báze pro širší nabídku přídatných služeb uživatelům pro vyhledané EIZ. Implementace OpenURL u důležitých databází.
- **Podpora protokolu Z39.50**
Podpora a zavádění protokolu Z39.50 u nositele (STK) a u spolunositelů projektu a koordinace zavádění Z39.50 v ČR obecně, vzhledem k jeho klíčové roli pro napojení knihoven do systému JIB (Metalib). Obdobný význam má implementace OpenURL pro činnost SFX.

- **Rozšíření a propojení VPK**

Propojení VPK s kooperačním systémem MEDVIK a rozvoje technologie VPK i na další oborové knihovny.

- **Nákup licencí na EIZ Academic Press a Wiley**

V rámci projektu byly sjednány licence na přístup k EIZ vydavatelů Academic Press a J. Wiley.

2 Sběr dat o EIZ a jejich věcná klasifikace

Byly sebrány údaje o všech licencích na nákup informačních zdrojů z programu LI (program MŠMT, <http://www.msmt.cz/cp1250/skupina3/Veda/DomPr/Default.htm>) pro všechny obory a údaje o EIZ dostupných v ČR z oblasti STM (Science, Technology, Medicine). Sběr dat proběhl ve dvou kolech, v prvním byla sebrána data od příjemců dotací v rámci programu LI a v druhém kole byl proveden průzkum u cca 180 institucí z celé ČR, které by mohly mít EIZ z oblasti STM. Pro sběr dat byl využit webový dotazník. Informační zdroje získané z programu LI byly rozčleněny podle typů média (tištěné, elektronické na hmotných nosičích, on-line), podle typu informací (primární, sekundární, portály), podle způsobu zpřístupnění.

2.1 Sběr údajů o licencích a jejich klasifikace

Sběr dat o licencích proběhl oslovením příjemců dotací na licence v programu LI, přičemž nutno vzít v úvahu, že poskytnutí požadovaných údajů o licencích bylo dobrovolné. Úspěšnost dotazníkové akce byla pouze částečná, a proto byla akce opakována. Odběratelé či sjednatelé licencí byli požádáni o údaje podle dotazníku <http://www.stk.cz/li01018/Dotaznik/Form.html>. Seznam primárních zdrojů v rámci licence většinou nebyl požadován a byl dohledán pracovníky STK z veřejných údajů poskytovatele nebo odběratele.

K věcnému třídění IZ byla použita metoda Konspektu. Informační zdroje byly dle zaměření zařazeny na nejvyšší úrovni do 24 předmětových kategorií. Pro oblast techniky a medicíny bylo využito podrobnější třídění na úrovni skupin Konspektu vyjádřené slovním ekvivalentem notace MDT. Při věcném zpracování zdrojů byla použita vybraná hesla PSH. Věcnou klasifikaci pro zdroje v oblasti STM vybranými hesly PSH zajistili pracovníci STK. K zařazení zdrojů do příslušných oborových kategorií a skupin Konspektu byla vytvořena převodní tabulka předmětové kategorie – skupiny konspektu – PSH. Důležitými atributy při popisu informačních zdrojů jsou Poskytovatel, Odběratel, jméno databáze či seznam jednotlivých zdrojů, přístupová práva, doba platnosti. Podrobnější údaje jsou patrné z tabulky v kapitole o terciární bázi. Obdobný sběr dat o informačních zdrojích včetně jejich popisu proběhl u tematických bran (SBIG – Subject-based Information Gateway) v oblasti STM.

Pro obor Lékařství se předpokládá zjemnění klasifikace vybranými hesly z thesauru MeSH.

3 Statistické ukazatele o využívání EIZ

3.1 Účel sledování statistických ukazatelů

Sledování statistických údajů je důležité pro všechny strany účastníci se procesu tvorby, zpřístupňování i nákupu informačních zdrojů. Statistická data jsou důležitá jak pro knihovny, instituce, které poskytují finanční zajištění nákupu a provozu informačních zdrojů, tak i pro vydavatele/poskytovatele informačních zdrojů.

Statistická data poskytují důležitou zpětnou vazbu o využití vkládaných finančních prostředků a jsou podkladem pro další finanční plánování. Jsou užitečným nástrojem pro zjišťování informačních potřeb a poskytují cenné informace při rozhodování o prodloužení licencí či nákupu nového informačního zdroje. Nízké využívání signalizuje knihovnám nutnost reagovat například lepší propagací, reklamou či zkvalitněním informační výchovy, případně vyřazením informačního zdroje. Pro vydavatele jsou statistiky důležitým podkladem pro analýzu trhu, pro finanční plánování, ke zjišťování informačních potřeb uživatelů po stránce obsahové i technické.

Stav statistického sledování využívání IZ z programu LI byl zjišťován průzkumem v období od května do srpna 2002. Byli osloveni všichni řešitelé (případně kontaktní osoby) projektů programu LI a požádáni o sdělení, které statistické veličiny sledují u informačních zdrojů získaných z tohoto programu.

3.2 Vyhodnocení průzkumu

Elektronické informační zdroje na pevném nosiči

Pouze u 3 % EIZ na pevném nosiči jsou sledované statistické údaje vyhovující doporučení ICOLC (viz kap. 3.3), jedná se o zdroje zpřístupněné na ERL serveru společnosti Albertina icome. U 36 % EIZ jsou sledované statistické údaje nedostačné, nevyhovující, neporovnatelné. U 61 % EIZ se statistiky vůbec nesledují nebo jsou zatím pouze ve stadiu řešení.

Sledování statistických údajů u informačních zdrojů na CD-ROM závisí na typu zakoupené licence a způsobu zpřístupnění informačního zdroje. Využívání zdrojů zakoupených v jediné licenci a instalovaných ve studovně je sledováno pracovníky studovny a výběr sledovaných ukazatelů závisí na instituci. Sledování statistických dat u informačních zdrojů zakoupených v síťové licenci a zpřístupněných v rámci interní sítě řešitelské instituce je rozšířeno o možnosti, které nabízí softwarové a technické vybavení, takže zmíněná data jsou získávána jako výstup z automatizovaného systému. Kvalita takto získávaných statistik závisí na schopnostech technických pracovníků v příslušných knihovnách. V případě některých konsorciálních licencí jsou informační zdroje zpřístupněny z jednoho místa (serveru) všem členům konsorcia. Server je umístěn u jednoho ze členů konsorcia nebo je provozován soukromou společností (např. Albertina icome – ERL server – dodává vyhovující statistické údaje o využívání EIZ na CD-ROM).

Řada serverových programů umožňuje vytvářet statistiky využívání informačních produktů pro celé konsorcium i pro jednotlivé instituce.

Elektronické informační zdroje přístupné on-line

Pouze u 14 % on-line EIZ z programu LI sledované statistické údaje vyhovují doporučením ICOLC, statistiky mají dobrou vypovídací schopnost a údaje jsou porovnatelné.

U 27 % on-line EIZ z programu LI jsou sledované statistické údaje nedostatečné, nevyhovující, neporovnatelné.

U 56 % on-line přístupných EIZ z programu LI se statistiky vůbec nesledují nebo jsou zatím pouze v řešení s dodavatelem. U 3 % on-line EIZ řešitelé i po několika urgencích neposkytli pro účely průzkumu informace o sledovaných statistických veličinách.

Knihovny (řešitelé projektů) se setkávají s problémem, že někteří dodavatelé elektronických informačních zdrojů statistiky nedodávají vůbec nebo dodávají taková statistická data, která pro knihovnu nemají žádný nebo malý vypovídací význam. V těchto případech se mnoho knihoven (řešitelů) snaží vytvářet statistiky vlastními silami. Kvalita těchto statistik pak závisí na schopnostech technických pracovníků v příslušných knihovnách. Existují také pracoviště, která nemají dostatečně technicky vybavený personál a nejsou schopna vytvářet vlastní statistiky. V těchto případech se statistické údaje vůbec nesledují a ztrácí se jakákoliv zpětná vazba o využívání konkrétního informačního zdroje.

Problémem v současné době je skutečnost, že poskytování statistik od dodavatelů (vydavatelů) nebylo ve většině případů při uzavírání smluv mezi řešiteli projektů LI a dodavateli EIZ vůbec požadováno. Dodávání statistik od těchto vydavatelů pak závisí na jejich libovůli.

Statistická data jsou využitelná za předpokladu, že jsou uváděna ve srovnatelných veličinách. V současné době různí producenti poskytují rozdílná, vzájemně neporovnatelná data. Nejefektivnějším řešením je zavedení normy, vytvoření standardu a prosazování dodržování tohoto standardu u dodavatelů (poskytovatelů) EIZ.

3.3 Měření využívání EIZ ve světě

ICOLC – International Coalition of Library Consortia

ICOLC je mezinárodní sdružení, které vzniklo s cílem usnadnit komunikaci institucí o problematice konsorcií. Sdružení zahrnuje více než 160 knihovnických konsorcií v Severní Americe, Evropě, Austrálii, Asii a Africe. V rámci tohoto sdružení jsou projednávány běžné problémy týkající se konsorcií, jednotlivá konsorcia diskutují o svých zkušenostech, hledají se nová řešení problémů. Na pravidelných setkáních ICOLC jsou prezentovány nové elektronické informační zdroje, cenová praxe distributorů nebo provozovatelů elektronických služeb a další důležité otázky zaměřené na účelné fungování konsorcií pro nákup informačních zdrojů do knihoven. Sdružení ICOLC se rovněž zabývalo měřením využívání on-line přístupných informačních zdrojů. V doporučení z roku 1998, revidovaném v prosinci 2001 jsou definovány minimální požadavky na dodávání uživatelských statistik:

Všechny datové položky definované níže by měly být poskytovány pro:

- každou databázi
- každé nastavení IP adres nebo kont - pro každou instituci
- celé konsorcium
- časové období - primárně na měsíc (podrobnější časové sledování záleží na dodavateli)

Datové položky by měly být následující:

- počet relací, přihlášení
- počet dotazů, hledání
- počet zobrazených plnotextových záznamů
- počtu abecedního a předmětového (oborového) výběrů z menu

Dle doporučení ICOLC pro uživatelské statistiky platí zásada soukromí a důvěrnosti. Statistická data s údaji o individuálním uživateli nesmí být zveřejněna poskytovatelem bez souhlasu individuálních uživatelů, konsorcií, členských knihov-

ven. Administrátor konsorcia by měl mít přístup ke statistikám za celé konsorcium i ke statistikám jednotlivých členských institucí. Přístup k uživatelským statistikám by měl být pro jednotlivé instituce přes heslo nebo by měl být přístup kontrolován podle IP adresy. Uživatelské statistiky by měly být doručovány přes webovské rozhraní, nejméně 15 dní po ukončení měsíce. Poskytovatelé licencí by měli udržovat statistická data nejméně tři roky.

Doporučení ICOLC pro uživatelské statistiky je právě pouze doporučení, nejedná se o přijatý mezinárodní standard.

Projekt COUNTER – cesta ke standardizaci

Vytvoření mezinárodního standardu pro měření využívání on-line přístupných EIZ je cílem projektu COUNTER (Counting Online Usage of Networked Electronic Resources), který je budován jako pokračování dosud existujících aktivit (např. ICOLC, ARL e-metrics). Vytvořený standard bude pro všechny strany (vydavatele, prodejce, poskytovatele, uživatele) konzistentní, důvěryhodný a kompatibilní; je označován jako Code of Practice – CoP. Kromě standardizace položek měření, jejich definic a frekvence dodávání specifikuje také formát statistických dat, což výrazně zjednoduší konzistentní měření a hodnocení využívání on-line přístupných informačních zdrojů a služeb.

3.4 Vyhodnocení průzkumu o měření využívání EIZ – shrnutí

Z vyhodnocení uskutečněného průzkumu vyplývá, že statistická měření využívání EIZ získaných v programu LI (a s největší pravděpodobností i z jiných zdrojů) jsou nevyhovující. Pro řešení tohoto stavu se nabízí využít průběžných výsledků projektu Counter. Do konce roku 2002 bude znám Code of Practice (CoP) – tj. standard pro sběr a vykazování dat o užívání EIZ. Budou definovány statistické veličiny ke sledování využívání EIZ, formáty uživatelských statistik a metody jejich doručování. Je třeba prosazovat dodržování tohoto standardu, který vychází z mnohaletých zkušeností knihoven a vydavatelů z celého světa a na jehož vývoji pracuje tým předních světových vydavatelů a knihoven.

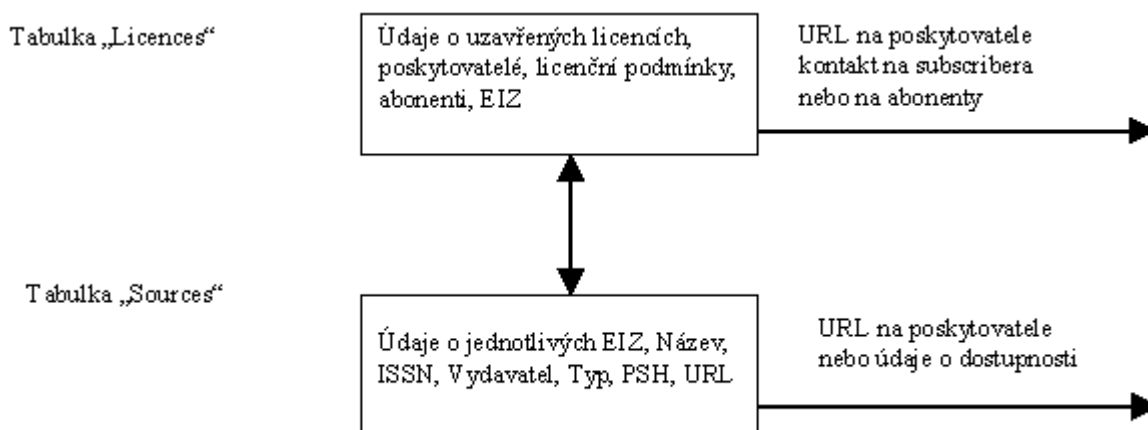
4 Terciární databáze

Datový model terciární databáze je poměrně jednoduchý: Terciární databáze obsahuje dvě základní tabulky, a to tabulku **licencí** (LICENSES) a tabulku primárních **zdrojů** (SOURCES) těmito licencemi zpřístupněných.

Řádky tabulky licencí (LICENSES) přitom reprezentují licence k jednotlivým databázím poskytovatele, jedna licenční smlouva může znamenat více řádků v tabulce licencí. Tato tabulka je tedy obrazem licencí k jednotlivým databázím (jak je členění poskytovatel) a nutně obsahuje soupis odkazů na zpřístupněné primární EIZ.

Tabulka zdroje (SOURCES) je tabulkou krátkých katalogizačních záznamů (vycházejících z prvků Dublin Core) primárních EIZ dále podrobněji nedělených (jejichž vlastnosti již nezávisí na licenci či poskytovateli).

Vztah těchto tabulek je znázorněn schématem:

Tyto tabulky jsou vzájemně mezi sebou propojeny vazbami přes číslo licence, takže je možno pokládat kombinované dotazy.

4.1 Detailní pohled na dvě základní tabulky Licences a Sources v TB a jejich relace

Tabulka "Licences" (pro nedostatek místa orientována "nastojato")

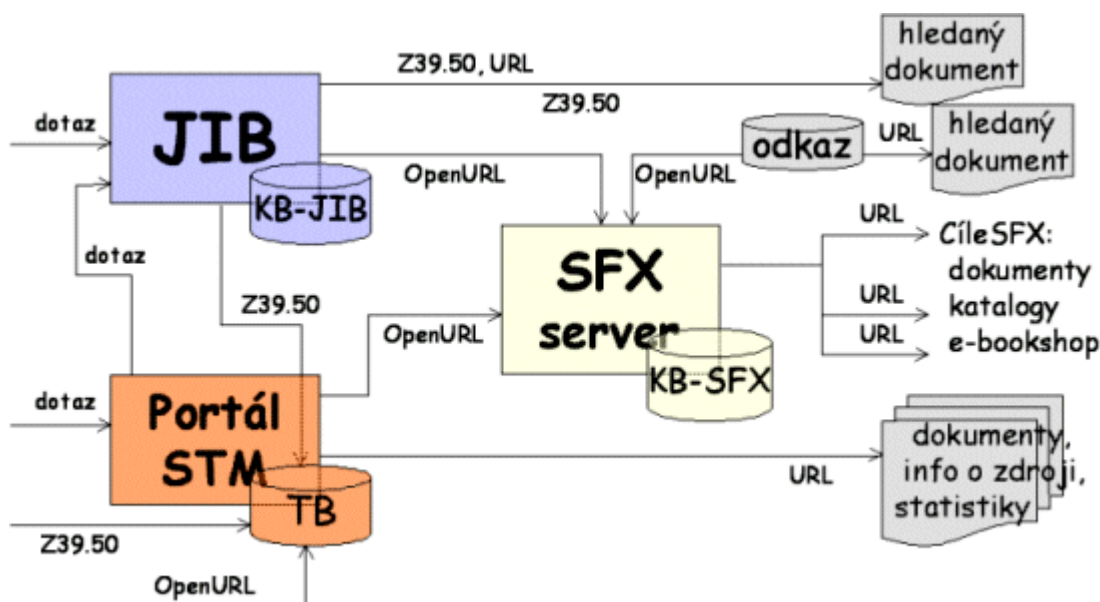
Číslo licence			Identifikátor licence
Poskytovatel			Jméno providera (poskytovatele)
Název databáze			Název databáze (kolekce) v rámci nabídky providera
Zkrácený název			Zkratka např. ASPI, CAB,...
URL, celkové			URL providera
Typ DB			Abstract, Bibliographic, Conference Proceedings, Encyklopedie, Fulltext DB, Fulltext Journal, Factographical DB, Portal
Média			On-line, On-line+Print, On-line+CD-ROM, CD-ROM, CD-ROM+print, CD LAN, Print, ERL server, DDS
Subscriber			Odběratel, instituce která uzavřela smlouvu s poskytovatelem
Person			Zodpovědná osoba u odběratele, jméno
E-mail			E-mail zodpovědné osoby
Kontrola přístupu			IP, ID +Password, Remote, celonárodní licence, free, konsorcium, local, univerzitní licence, (+ kombinace)
Platnost licenční smlouvy			např. 2000-2003
Věcný profil databáze Obory konspektu			Jedna z 24 kategorií Konspektu + Polytematický zdroj
Projekt			Číslo projektu LI, pokud je nakoupen z prostředků projektu
Retrospektiva fulltext			Hloubka retrospektivy
Charakteristika databáze			Slovní charakteristika databáze
Abonent Link			Uveďte, komu jsou databáze přístupné, abonenti, odkaz URL
Abonenti			Abonenti, seznam oprávněných institucí s přístupem k licenci (členové konsorcia)
Kontaktní osoba			Jméno a kontaktní adresa správce licence
Statistické ukazatele			Údaje o sledovaných statistikách využívání
Poznámka			Volný text

Tabulka "Sources"

Číslo licence	URL, detailní	Název elektronického dokumentu	ISSN, ISBN	Vydavatel	Typ: Abstract, Bibliographic, Conference Proceedings, Encyklopedie, Fulltext DB, Fulltext Journal, Factographical DB, Index DB, Portal	Média: On-line, On-line+Print, On-line+CD-ROM, CD-ROM, CD-ROM+Print, CD LAN, Print, ERL server, DDS	PSH 1-3

5 Spolupráce s Jednotnou informační bránou (JIB)

Prvotním úkolem portálu STM je zmapovat EIZ z oblasti STM a pomoci uživateli nalézt jejich poskytovatele a odběratele. Jednotná informační brána je univerzálnější, je to multivyhledávač umožňující paralelní hledání v mnoha zdrojích současně (zejména jde o katalogy tištěných zdrojů, zachycené ve znalostní databázi MetaLibu). K zobrazení licencovaných zdrojů je však přístup omezen pouze pro oprávněné uživatele, takže nelicencovaný uživatel se ani nedozví o jejich existenci. Naproti tomu terciární databáze portálu STM je přístupná komukoliv a poskytne přehled (nikoliv však nutně přístup na úroveň článku) o všech licencích na EIZ v programu LI a o ostatních českých licencích EIZ v oboru STM. Účely obou portálů jsou tedy různé a vzájemně se doplňují.

Obr.: Schéma vztahu JIB (MetaLib a SFX) a Portálu STM

6 SFX a technologie OpenURL

“Special effects” neboli stručněji SFX nazvali výzkumní pracovníci university v Gentu Herbert Van de Sompel a Patrick Höchstenbach svou technologii dynamického propojování zdrojů. Firma ExLibris včas rozpoznala její komerční potenciál a stala se jejím výhradním distributorem na knihovním trhu. Technologie se zakládá na v podstatě jednoduché myšlence předávání parametrů k vyhledání přímo jako součásti URL. Takové URL se nazývá “OpenURL” a v současnosti probíhá jeho standardizace jako NISO (National Information Standards Organization). Řada poskytovatelů elektronických zdrojů umí OpenURL generovat a podle OpenURL vyhledávat.

Projekty Portál STM a JIB prosazují ideu vybavit co největší počet katalogů a databází schopností generovat OpenURL a především schopností podle OpenURL vyhledávat (neboli učinit je “SFX aware”). Generace OpenURL je snadnou záležitostí při znalosti identifikace dokumentu (ISSN, název), naproti tomu vyhledání podle OpenURL může vést k pouze přibližným výsledkům (název se podobá) a nalezené výsledky se musí prezentovat uživateli, aby si vybral z nabídnutých dokumentů. V rámci projektu Portál STM je úloha generování OpenURL vyřešena v STK pro katalogy knih a časopisů, pro bázi ČNS ISSN i pro terciární databázi (TB). Současně je řešeno i vyhledávání podle OpenURL v těchto katalogích, resp. databázích. Tak například v katalogu časopisů STK jsou při vyhledání libovolného časopisu a při zobrazení jeho bibliografického záznamu zobrazena (kromě jiných také) tlačítka VPK, SFX. Tlačítka VPK a SFX generují OpenURL pro servery VPK (Virtuální polytechnická knihovna umožňuje objednat elektronicky dodané kopie tištěného dokumentu) a SFX (obsahuje databázi dalších služeb vztahujících se k danému dokumentu). Oba servery VPK a SFX podle OpenURL časopis vyhledají a nabídnou elektronickou kopii zdroje či další služby VPK. Propojení katalogů pomocí OpenURL tak poskytne uživateli okamžitý komfort nabídky různých služeb z více zdrojů.

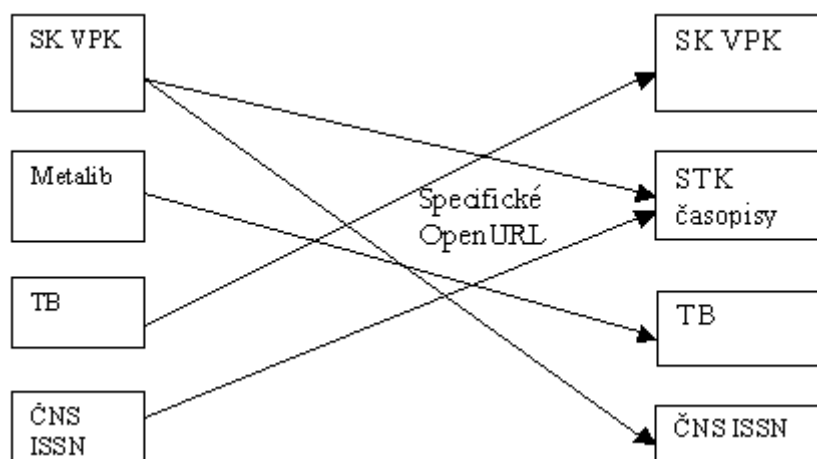
Příklad syntaxe Open URL pro vyhledání ve VPK (časopis Galvanotechnik, ISSN=0016-4332):

<http://www.vpk.cz/cgi-bin/vpk/openurl?sid=STK:CAS&genre=journal&issn=0016-4232&title=Galvanotechnik>

OpenURL téhož časopisu pro nabídku služeb SFX:

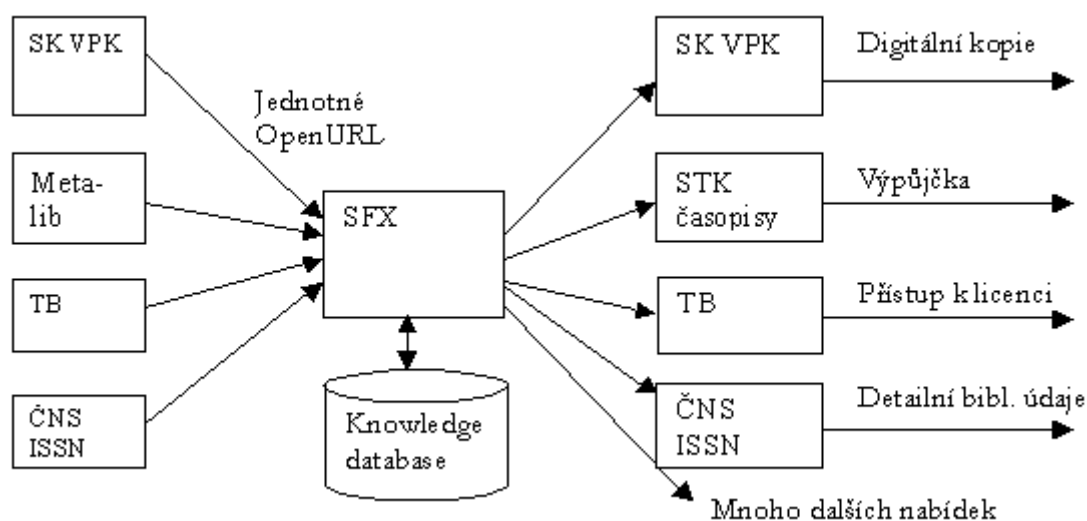
http://octopus.ruk.cuni.cz:8888/sfx_stm?sid=STK:CAS&genre=journal&issn=0016-4232&title=Galvanotechnik

Obr.: Specifické Open URL

Příklad generace OpenURL. Knowledge database

Tento model však vede mezi mnoha zdroji a cíli ke generaci specifických OpenURL (bázová část adresy se liší podle URL cíle) a názorně tak ukazuje užitečnost ideje SFX. Znalostní databáze SFX tento problém elegantně řeší:

Obr.: Jednotné OpenURL

Zakoupený SFX server obsahuje znalostní databázi cca 50 tisíc elektronických časopisů, ke kterým nabízí paletu služeb. Pokud jsou cílové adresy generovány podle standardu OpenURL, je přidání dalšího cíle do znalostní databáze SFX vcelku jednoduché.

Zavádění OpenURL je výzvou především pro řešitele velkých souborných katalogů (CASLIN, Lanius, Linca, ČNB, TinLib, ...), kteří pomocí generování a vyhledání podle OpenURL mohou poskytnout uživatelům řadu služeb (údaje o dostupnosti, lokaci, úplný bibliografický záznam, apod.). OpenURL včetně přenosu lokace dokumentu bude využito v dalším rozvoji VPK, jak je popsáno v kapitole 8.

7 Podpora zavádění protokolu Z39.50

Specifikace protokolu Z39.50 je poměrně složitá. Kromě toho tento protokol vyžaduje zvláštní programové komponenty jak na straně uživatele, tak i databáze. Proto zatím, zejména u menších knihoven, není příliš rozšířen. Jeho využití je však mnohostranné a jeho implementace u velkých knihovních systémů je samozřejmostí. Protokol Z39.50 standardizuje formáty pro vyhledávání, získávání bibliografických záznamů, aktualizaci bibliografických záznamů a řadu dalších užitečných služeb; brzdou je – jak již řečeno výše – nákladný obslužný software. Protokol Z39.50 využívá Metalib Jednotné informační brány (JIB).

7.1 Podpora vybavení protokolem Z39.50

Multivyhledávač Metalib, vzhledem k tomu, že jde o produkt firmy ExLibris, “rozumí” dobře systému Aleph. S ostatními systémy může komunikovat buďto prostřednictvím protokolu Z39.50, nebo pro daný účel specificky napsaným rozhraním. Odtud vychází další impuls pro zavedení protokolu Z39.50 (alespoň pro vyhledání) do dalších katalogů. Z prostředků projektu byl financován nákup Z39.50 serveru od firmy Cosmotron pro STK Praha a SVK Plzeňského kraje. Další Z39.50 server byl zakoupen pro TinLib v MSVK Ostrava a částečně byl financován vývoj Z39.50 serveru pro Univerzitu Pardubice. Ostatní členové konsorcia předpokládají vybavení Z39.50 protokolem se zavedením nového knihovního systému do konce roku 2003.

7.2 Činnost ZIG-CZ

Na podporu koordinace zavádění a využívání Z39.50 byla obnovena činnost skupiny ZIG-CZ (Z39.50 Implementors Group CZ). Na stránkách <http://www.stk.cz/ZIG> jsou uvedeny plánované aktivity. Cílem je dosáhnout shody na národním profilu tak, aby Z39.50 servery na českých knihovních systémech “hovořily stejnou řečí”.

Cílem činnosti ZIG-CZ je vytvářet a registrovat:

- normotvorné materiály o Z39.50 (standards, profily,...)
- studijní materiály o Z39.50
- přehled implementací Z39.50 v českých knihovnách a jejich vlastnosti
- návrh na český národní profil
- přehled českých firem a jejich SW pro Z39.50
- nové trendy ve vývoji protokolu Z39.50

V roce 2002 byly v rámci ZIG-CZ vypracovány:

- překlad Profilu Bath2
- volný a komentovaný překlad normy Z39.50-1995
- návrh Profilu ZIG-CZ
- přehled známých implementací Z39.50 serverů v knihovnách ČR

Všechny tyto materiály jsou přístupné ze stránek <http://www.stk.cz/ZIG>.

8 Rozšíření a propojení VPK

Přímé využití současné technologie VPK pro systém elektronického dodávání dokumentů v kooperačním systému MEDVIK a případně i pro další oborové knihovny by vyžadovalo rozšiřování souborného katalogu (i databáze uživatelů), což by vedlo k míšení dokumentů z různých oborů v souborném katalogu a tím k jeho horší přehlednosti. Za optimální řešení považujeme oddělení funkce vyhledání dokumentu a objednávky služby.

8.1 Návrh dalšího rozvoje VPK pomocí technologie OpenURL

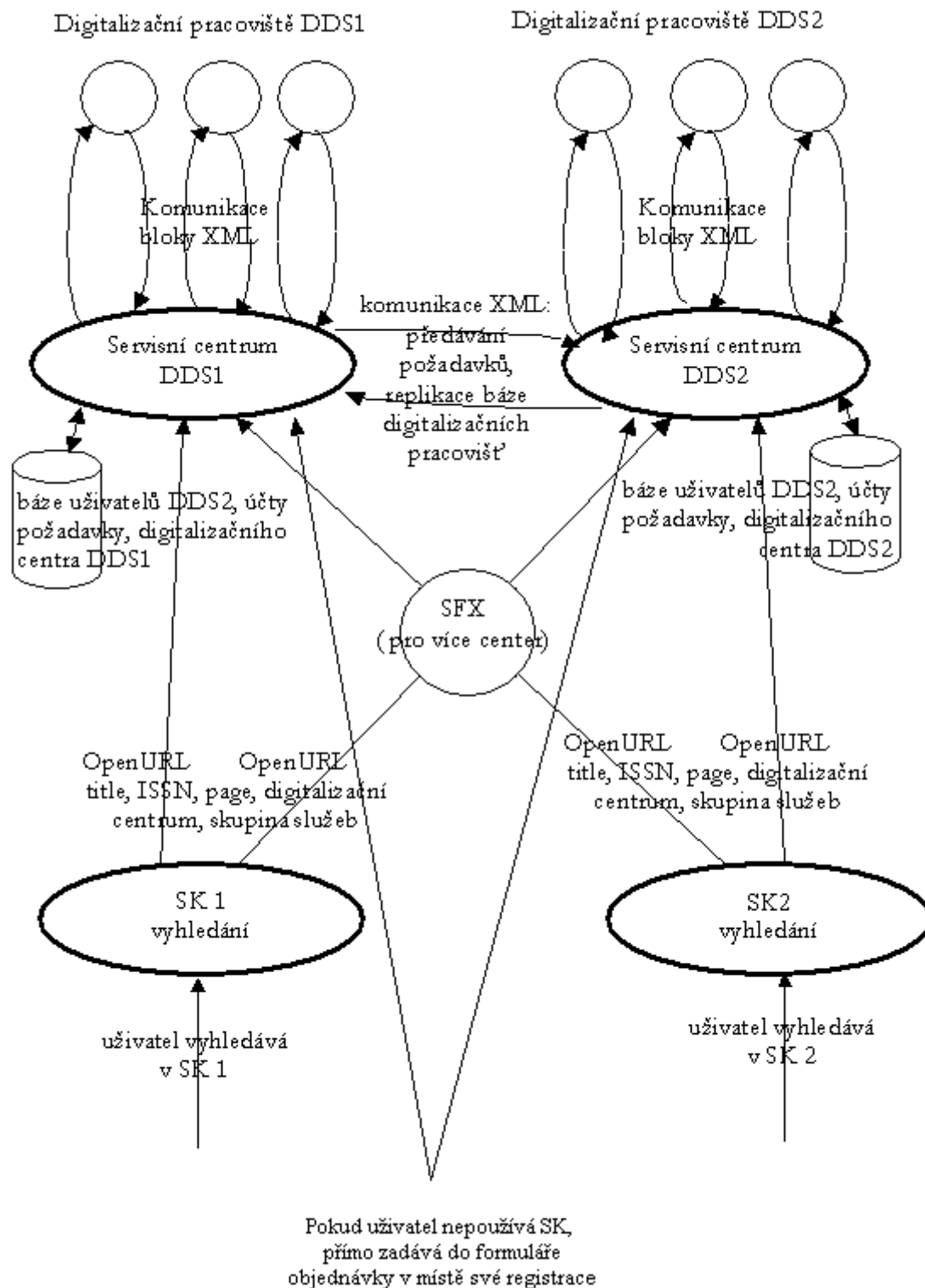
Řešením je oddělení vyhledávacích služeb v katalogu (vyhledání titulu časopisu a zjištění lokace odběrů) na jedné straně a objednávky, vytvoření digitální kopie a její dodání na straně druhé. Prostředkem je použití OpenURL, rozšířené o přenos lokací, kde se požadovaný dokument nalézá. Návrh na syntaxi předávání lokací v OpenURL je rozšířením standardu, pro které se využívá privátní identifikátor **pid**, jehož syntax je ponechána na zdroji informace. Konkrétní návrh na předávání lokací z knihovních a souborných katalogů do Servisního centra VPK (ve formě OpenURL) je k dispozici na adrese <http://www.stk.cz/li01018>, bod 20.

8.2 Vytvoření oddělených servisních center

Vytvoření oddělených (avšak vzájemně komunikujících) servisních center přináší výhodu oddělené správy databázi uživatelů v jednotlivých centrech. Základní myšlenka je analogická koncepci registrace čtenáře v mateřské knihovně a obstarání výpůjček z libovolné veřejné knihovny prostřednictvím meziknihovní výpůjční služby. Čtenář se stýká se systé-

mem v jednom bodě, zde se registruje, zde objednává, zde vyzvedává a vrací dokumenty, resp. platí poplatky a dostává vyúčtování. Na základě tohoto obecného konceptu a na základě zkušeností s vývojem a provozem VPK vyvíjí STK modulární DDS systém nezávislý na platformě operačního systému (jazyk Java a databáze SQL, bloky XML). Pomocí této komponenty se plánuje propojení VPK se systémem MEDVIK. Tento systém lze zobecnit na libovolné meziknihovní služby, přičemž praktickou výhodou by bylo jedno zúčtovací místo pro uživatele.

Obr.: Schéma propojených servisních center DDS (Dokument Delivery System, knihovna)

Pozn: Při spolupráci více DDS založených na navrženém protokolu OpenURL by bylo účelné pro výběr spolupracujícího systému využít serveru SFX.

9 Závěr

Projekt LI01018 si klade ambiciózní cíle. Některé byly popsány podrobněji, jiné spíše naznačeny. Projekt je náročný, ale věříme, že plodem veškeré námahy bude větší pohodlí a kvalita služeb pro uživatele.

Odkazy:

1 Portál STM

- stránky řešitelů projektu LI01018: <http://www.stk.cz/li01018/>
- VEDA – Průvodce informace o vědě a výzkumu v ČR: <http://www.veda.cz>
- Portál Rady vlády ČR pro VaV, přehledy projektů, číselníky: <http://www.vyzkum.cz/index.asp>
- Martin Vojnar, SVK Olomouc, Metalib a SFX, příspěvek do úvodního projektu LI01018, <http://www.stk.cz/li01018/Metalib.doc>
- Bohdan Šmilauer a kol. Portál STM konsorcia dvanácti knihoven, In Knihovny současnosti 2001. Sborník z konference konané 11.–13. 9. 2001 v Seči u Chrudimi. Brno : Sdružení knihoven ČR 2001, s. 237–262

2 Jednotná informační brána – projekt:

- <http://jib-info.cuni.cz/>
- Bohdana Stoklasová, NK, Martin Vojnar, SVKOL, Jiří Pavlík, UČ: Jednotná informační brána a integrace heterogenních informačních zdrojů, In Automatizace knihoven, 12. seminář ÚISK 25.–26. 9. 2001 Praha
- Bohdana Stoklasová, NK: Integrace Informačních zdrojů v jednotné informační bráně a její dopad na strategii knihoven, In Knihovny současnosti 2002, Seč 24.–26. 9. 2002, s. 266–283
- Metalib: <http://octopus.ruk.cuni.cz/V>

3 Tematické portály

- Velmi dobrý přehled SBIG (Subject Based Information Gateways): <http://www.lub.lu.se/desire/sbigs.html>
- Richard Papik, ÚISK FF UK: Elektronické informační zdroje – služby databázových center, <http://dialog.vc.cvut.cz/docs>, <http://www.stk.cz/zdroje/search.htm>

4 Sběr dat o EIZ a o programu LI

- Miroslav Bartošek, Miloslava Faitová: Přehled elektronických informačních zdrojů pro vědu a výzkum, <http://rufis2001.zcu.cz/sbornik.pdf> s. 7–20
- Miroslav Bartošek MU, Jaroslav Šilhánek, VŠCHT: Akademická konsorcia na elektronické informační zdroje: historie a přehled současných aktivit. In Knihovny současnosti 2000, Seč u Chrudimi, 19.–21. 9. 2000, s. 184–199
- Seznam řešitelů programu LI: <http://www.msmt.cz/cp1250/skupina3/Veda/DomPr/Default.htm>
- Sběr dat o EIZ pro portál STM: <http://www.stk.cz/li01018/Dotaznik/Form.html>
- B. Katolická: http://knihovny.cvut.cz/cpvsk/prezentace/CPVSK_katolicka.ppt

5 Klasifikace EIZ

- Diane Vizine Goetz, OCLC: Using Library Classification Schemes for Internet Resources, <http://www.oclc.org/oclc/man/coloq/v-g.htm>
- Traugott Koch: The role of classification schemes in Internet resource description and discovery, Project DESIRE, velice dobrý přehled o klasifikaci on-line zdrojů: <http://www.surfnet.nl/innovatie/desire1/deliver/WP3/D32-3.html>

6 Konspekt:

- <http://jib-info.cuni.cz/dokumenty/dokumenty.php?sekce=konspekt>
- http://www.nkp.cz/standard/MDT_konspekt_VP1.htm

7 PSH, MESH:

- Informace o PSH na stránkách STK: <http://www.stk.cz/produkty/psh/index.htm>
- Stromový heslář PSH: <http://www.stk.cz/cgi-bin/dflex/CZE/STK/PSH>, a <http://olc2.feld.cvut.cz/psh/psh.html>
- MeSH: <http://www.nlm.nih.gov/mesh/>

8 Využívání EIZ, statistiky:

- ICOLC (International Coalition of Library Consortia): <http://www.library.yale.edu/consortia/2001webstats.htm>
- Barbora Katolická, Zdeňka Firstová, ZČU Plzeň: Využívání elektronických informačních zdrojů pro vědu a výzkum, <http://rufis2001.zcu.cz/sbornik.pdf>, s. 61–70
- Barbora Katolická, Zdeňka Firstová, ZČU Plzeň: Využívání elektronických informačních zdrojů na VŠ, <http://deer.ro.vutbr.cz/Library/prezentace.php>
- Barbora Katolická: Dostupnost elektronických informačních zdrojů na VŠ, http://knihovny.cvut.cz/cpvsk/prezentace/CPVSK_katolicka.ppt
- <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/eicolc/Woodward.ppt>
- Publishers and Libraries Solutions: <http://www.usagestats.org/>

9 Open URL a SFX

- <http://www.sfxit.com/openurl/openurl.html>
- <http://www.sfxit.com/>

10 Z39.50 a ZIG-CZ:

- <http://www.stk.cz/ZIG>
- České překlady Profil Bath, standard Z39.50–1995, návrh Profilu ZIG-CZ, přehledy instalací Z39.50 serveru v ČR: http://www.stk.cz/ZIG/zdroje_cz.html
- Agentura udržující Z39.50: <http://lcweb.loc.gov/z3950/agency/> definice protokolu, a další
- Bath profil: <http://www.nlc-bnc.ca/bath/bp-current.htm>